

Barbara Adamczyk
ORCID: 0000-0002-5422-6756
Akademia Ignatianum w Krakowie

Kompetencje organizatorskie i zawodowe przygotowujące doradców do poradnictwa w zakresie przemocy seksualnej

ABSTRAKT

W artykule podjęto problematykę kompetencji doradców pracujących z osobami doświadczającymi przemocy seksualnej. W części teoretycznej zostały opisane podstawowe pojęcia związane poradnictwem instytucjonalnym (profesjonalnym) oraz dokonano deskrypcyjnego ujęcia profesjonalnego doradcy i jego kompetencji. Przedmiotem badań uczyniono kompetencje doradców w zakresie pracy z osobami, które doświadczyły przemocy seksualnej, zaś celem określenie i opis ich profesjonalnych kompetencji (organizatorskich i zawodowych) w perspektywie doświadczeń indywidualnych słuchaczy przygotowujących się do pracy poradniczej. W badaniach posłużono się metodą narracyjną z wykorzystaniem analizy treści. Problem badawczy przyjął postać pytania: Jakie są kompetencje doradcy w towarzyszeniu osobie wykorzystanej seksualnie w perspektywie doświadczeń osobistych przyszłych doradców? Badania przeprowadzono w 2019 roku wśród 23 słuchaczy studiów podyplomowych przygotowujących się do pracy poradniczej. Uzyskane wyniki badań pozwoliły na wyłonienie w ramach badanych kategorii subkategorii unaoczniających specyfikę i wartość opisywanych przez badanych kompetencji oraz wskazały na znaczenie interdyscyplinarności

SŁOWA KLUCZOWE

poradnictwo,
profesjonalny
doradca, przemoc
seksualna, kompetencje
organizatorskie,
kompetencje
zawodowe

SPI Vol. 23, 2020/3
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366
DOI: 10.12775/SPI.2020.3.006
Nadesłano: 25.04.2020
Zaakceptowano: 23.05.2020

wiedzy i umiejętności doradców. Ponadto wnioski z badań są wartościowe dla praktyki pedagogicznej, szczególnie w zakresie wzbogacania oferty studiów adresowanych do doradców pracujących z osobami doświadczającymi przemocy seksualnej

Wprowadzenie

Doświadczenie uciążliwości cierpienia będącego skutkiem przemocy seksualnej jest dojmującym doznaniem życiowym. Z jednej strony jest postrzegane jako dość powszechne w dzisiejszych czasach, a z drugiej – jako niepowtarzalne, indywidualne, intymne dla osoby skrzywdzonej, a tym samym trudno dostępne dla innych. Akty wykorzystania seksualnego niszczą niewinność dzieci i młodzieży i prowadzą do bezradności wobec cierpienia. Jest to stan kiedy człowiek cierpi, bo dzieje się coś, na co nie ma wpływu i doświadcza swojej bezradności pomimo upływu czasu. Jest bezradny wobec przeszłości, której nie może odwrócić (Gadacz 2007: 202–203). Tak dramatyczna sytuacja generuje dwa potencjalne rozwiązania: można w niej tkwić i ukierunkować swoje życie w stronę rozpaczliwej nadziei na szczęśliwą codzienność albo zdobyć się samemu lub przy pomocy innych na odważny krok szukania pomocy. W przypadku tej drugiej możliwości może to być poradnictwo w zakresie przemocy seksualnej udzielane przez kompetentnych doradców.

Paradygmatem, który stał się podstawą projektu badawczego, jest określenie poradnictwa jako działania społecznego. Ogólnym celem tego rodzaju działania jest według Alicji Kargulowej takie rozwiązanie problemów radzące się, które jest jednoznaczne z optymalizacją podejmowanych działań lub ze zwiększeniem jego „wewnętrznej” świadomości. W pierwszym wypadku może być rozumiane jako pobudzenie do podjęcia decyzji, potwierdzenie, pogłębienie lub przekształcenie decyzji w działanie. W drugim wypadku, jako stymulowanie refleksyjności i zwiększanie emancypacji radzącego się od jego lęków i uprzedzeń (Kargulowa 2011: 38). Istotą sytuacji poradniczej jest relacja między podmiotem i przedmiotem działania. Aby sprostać temu wyzwaniu, wymaga się od doradcy posiadania odpowiednich kompetencji przygotowujących go do roli społecznej jaką jest poradnictwo.

W pedagogice pracy kompetencje organizatorskie określane są jako zdolności podstawowe i oznaczają umiejętności pedagoga do organizowania swojej pracy oraz działania we własnym zakresie, stawiania sobie celów i priorytetów, które muszą być przestrzegane przy wykonywaniu pracy (Wiatrowski 2005: 110; Korabiowska-Nowacka, Nowacki 1981). Szersze ujęcie reprezentują Janusz Figurski i Krzysztof Symela. Podkreślają w kompetencjach organizatorskich zorientowanie na środowisko pracy, zarówno materialne (np. oddzielne pomieszczenie, możliwość nawiązania kontaktu z klientem oraz dyskrecja prowadzonych rozmów) oraz znaczenie warunków społecznych (planowanie czasu pracy, stały kontakt z profesjonalistami z różnych dziedzin, dobór odpowiednich metod) (Figurski, Symela 2004: 68). Z kolei w poradnictwie kompetencje organizatorskie należą do całokształtu kompetencji wymaganych w środowisku pracy (Jańczak-Obst 2007: 249).

Praca z osobami wykorzystywanymi seksualnie wymaga od doradców rzetelnych kompetencji zawodowych. Ten pogląd jest podzielany także w pedeutologii. Stanisław Dylak objaśnia, że pedagog, który chce pracować konstruktywnie, powinien nieustannie poddawać rozumnej krytyce swoją wiedzę merytoryczną oraz własne działania. Utrzymując wysokie kompetencje zawodowe, nie tylko realizuje proponowane mu sposoby pracy, ale jest twórcą własnych technik działania i wiedzy (Dylak 1995: 37–39). Niezbędne w strukturze pedagogicznych kompetencji zawodowych są pewne pozytywne postawy, opisywane za pomocą terminów „dążenie do”, „przekonanie o” czy „gotowość do” (Sajdak 2010: 131; Szempruch 2012: 187). Oznacza to ukierunkowanie na działania profesjonalne, czyli podnoszenie kwalifikacji zawodowych (Męczkowska 2003: 694), uczenie się przez całe życie (Marynowicz-Hetka 2007: 86; Kwiatkowski 2007: 189–207) oraz włączanie czynników edukacyjnych i osobistych (Konopczyński 2007: 166).

Artykuł ma na celu prezentację dwóch rodzajów kompetencji wymaganych od osób przygotowujących się na doradców w zakresie przemocy seksualnej. Są to: kompetencje organizatorskie i kompetencje zawodowe. W związku z tym, że problematyką tych kompetencji – w prezentowanej perspektywie doradztwa ofiarom przemocy seksualnej – dotychczas się nie zajmowano, uznano za niezwykle ważne podjęcie badań w tym zakresie. Zauważa się dużą potrzebę

prowadzenia takich badań, choćby z tego powodu, że problematyka związana z poradnictwem w tym obszarze jest niezwykle delikatna i każdy błąd czy nieostrożność doradcy mogą wywołać zamknięcie na proces terapeutyczny osób doświadczających przemocy seksualnej. Odpowiadając na potrzeby niezagospodarowanego obszaru wiedzy, podjęto zatem badania nad profesjonalnymi kompetencjami doradców pracujących z osobami wykorzystywanymi seksualnie. Uznano, że rozpropagowanie wyników może się przyczynić do lepszego przygotowania doradców do pracy z osobami wykorzystywanymi seksualnie, a także zainspiruje innych badaczy do pogłębiania wskazanego obszaru badawczego.

Poradnictwo instytucjonalne (profesjonalne) dla osób małoletnich doświadczających przemocy seksualnej

Ludzie od zawsze szukali wsparcia i pomocy, radzili się drugich w trudnych sytuacjach życiowych. Wsparcie i pomoc są potrzebne człowiekowi na całej drodze jego indywidualnego rozwoju i towarzyszy mu na poszczególnych etapach życia (dzieciństwo, młodość, dorosłość, starość) (Kozdrowicz 1995: 319). Szczególnego znaczenia tego rodzaju pomoc nabiera w kontekście poradnictwa w zakresie przemocy seksualnej, jakiej ze strony dorosłych doświadczają osoby małoletnie. Monika Sajkowska twierdzi, że „[...] dzieciństwo i wczesna młodość to okres, w którym człowiek, jako słabszy, jest łatwiejszym obiektem przemocy i wykorzystania” (Sajkowska 2001: 193). Przemoc seksualna jest dla dziecka jedną z najpoważniejszych traum życiowych, okradających go z godności i niewinności, a także narusza podstawowe zaufanie między dorosłym a dzieckiem. Wśród badaczy zjawiska wykorzystania seksualnego trwa ożywiona dyskusja na temat różnych jego definicji. Uwzględnienie wielości prób definicji używanych na określenie tego zjawiska nie wydaje się w niniejszym opracowaniu konieczne. Jedną z wielu definicji wykorzystywania seksualnego dziecka zaproponowała Małgorzata Henryka Kowalczyk. To właśnie ta definicja stanowić będzie tutaj punkt odniesienia. Autorka pisze: „Dzieckiem seksualnie wykorzystywanym uznać można każdą jednostkę w wieku bezwzględnej ochrony, jeżeli jednostka dojrzała seksualnie przez działanie świadome lub przez

zaniedbanie swoich społecznych obowiązków wynikających ze specyficznej odpowiedzialności za dziecko, dopuszcza do zaangażowania dziecka w jakąkolwiek aktywność natury seksualnej, której intencją jest seksualne zaspokojenie osoby dorosłej” (Kowalczyk 2014: 164). Wszystkie próby definicji wykorzystywania seksualnego, jak podkreśla Maria Beisert, wskazują zgodnie dziedzinę, w której dokonują się godne napiętnowania zachowania dorosłych wobec dzieci. Jest nią seksualność człowieka, czyli obszar związany z płciowością człowieka, doświadczanymi z tego powodu potrzebami oraz sposobami ich zaspokajania (Beisert 2004: 13).

Rozważania nad wykorzystywaniem seksualnym małoletnich prowadzą do ustalenia adekwatnego do sytuacji rodzaju poradnictwa. Należy jednak w pierwszej kolejności dokonać próby określenia samego pojęcia poradnictwa. Do tego celu może służyć definicja autorstwa Olgi Czerniawskiej: „Poradnictwo można określić jako działanie polegające na niesieniu pomocy za pośrednictwem porady. Przez działanie rozumie się układ relacji między dwiema lub większą liczbą osób” (Czerniawska 1997: 7; por. Czerkawska 2018). Z punktu widzenia koncepcji teoretycznej Davida Finkelhora i Angeli Browne dotyczącej mechanizmów traumatogennych jako reakcji na doznanie przemocy seksualnej przez małoletnich, takich jak: traumatyczna seksualizacja, poczucie zdrady, bezsilność oraz stygmatyzacja (Finkelhor, Browne 1985: 530–540) – korzystanie z poradnictwa wydaje się niezbędne. Wynika to przede wszystkim z potrzeby zrzucenia przez ofiary przemocy seksualnej ciężaru traumatycznych doświadczeń oraz z możliwości doznania poczucia ulgi w obecności doradcy (Bilska 1999: 69), a także z potrzeby pokonania traumy w kontaktach z dorosłymi.

Troska o dzieci i młodzież wykorzystaną seksualnie wymaga stosowania poradnictwa instytucjonalnego (profesjonalnego). Jak twierdzi Kargulowa, ten rodzaj poradnictwa ma miejsce przede wszystkim w zorganizowanym systemie poradni, np. psychologiczno-pedagogicznych, a wszystko co dzieje się w poradni, jest poradnictwem (Kargulowa 2011: 50). Osobą warunkującą powstanie sytuacji, w której zostaje udzielona porada, jest profesjonalny doradca (np. pedagog, psycholog, terapeuta). To osoba przygotowana do udzielania porad dzięki specjalistycznym studiom, doświadczeniu zawodowemu, mająca uznany status społeczny i kompetencje w zakresie świadczonego poradnictwa (Pawłowska 1986: 22). Inne pożądane cechy profesjonalnego doradcy

to: własna intuicja, rozsądek, współczucie, miłosierdzie, właściwy sposób postrzegania świata (Kargulowa 2011: 172).

Przyjęcie powyższego założenia deskrypcyjnego nie może zawęzić obszaru poradnictwa instytucjonalnego, również w zakresie udzielania pomocy dzieciom i młodzieży będącej ofiarami przemocy seksualnej, wyłącznie do działalności poradni psychologiczno-pedagogicznych. Problematyka poradnictwa jest o wiele szersza i dotyczy całego systemu oświatowo-wychowawczego. Róża Pawłowska mówi o poradnictwie pedagogicznym (Pawłowska 1986: 31), które obejmuje zespół instytucji powołanych do oddziaływania na dzieci i młodzież. Chodzi tu o instytucje szkolne i pozaszkolne, np. placówki opiekuńczo-wychowawcze (wsparcia dziennego, interwencyjne, rodzinne, socjalizacyjne), w których pierwszymi doradcami w zakresie omawianej problematyki mogą być wychowawcy, pedagodzy, psychologowie. Do tego katalogu osób świadczących poradnictwo – z racji poszerzonego grona respondentów niniejszych badań – należy również zaliczyć innych doradców, a mianowicie osoby odpowiedzialne za duszpasterstwo dzieci i młodzież oraz delegatów diecezjalnych ds. ochrony dzieci i młodzieży, czyli osoby odpowiedzialne za przyjmowanie zgłoszeń o wykorzystaniu seksualnym małoletnich przez osoby duchowne i za wskazanie pomocy psychologicznej, prawnej i duszpasterskiej (por. <https://cod.ignatianum.edu.pl/pomoc/delegaci-diecezjalni> [dostęp: 22.01.2020]).

Profesjonalny doradca – ujęcie deskrypcyjne jego kompetencji

Wymóg profesjonalizmu doradcy, który angażuje się w poradnictwo instytucjonalne dla małoletnich wykorzystywanych seksualnie, w przeciwieństwie do poradnictwa mającego miejsce w codzienności, reprezentowanego np. przez rodzica, sąsiada, wróżkę, kolegę (Siarkiewicz 2010: 26–28), czy poradnictwa zapośredniczonego w mediach (D. Zielińska-Pękał 2009: 285–307), nie podlega żadnej dyskusji. Profesjonalny doradca to osoba, która zajmuje się czymś zawodowo. Bożena Wojtasik i Alicja Kargulowa określają cechy doradcy w kategoriach profesji, pasji i powołania (Wojtasik, Kargulowa 2003). Zanim zdefiniujemy, jakie kompetencje są wymagane od doradcy do prowadzenia praktyki poradniczej w omawianej

problematyce, najpierw należy zdefiniować samo pojęcie kompetencji, a następnie dokonać próby identyfikacji ich wybranych rodzajów.

Kompetencja to jedno z ważnych pojęć pedagogicznych, któremu trudno przyznać jednoznaczny zakres znaczeniowy. Dlatego w literaturze przedmiotu definiowana jest z różnym stopniem uszczegółowienia. Władysław Kopaliński uważa, że kompetencja to „[...] właściwość i zakres uprawnień do realizowania określonego działania. Być kompetentnym oznacza tyle, co być uprawnionym do działania w danym zakresie” (Kopaliński 1989: 269). Z kolei Czesław Kupisiewicz i Małgorzata Kupisiewicz podkreślają, że kompetencja to zdolność do samorealizacji, a także umiejętność, kwalifikacje i uprawnienia do wykonywania zadań w określonej dziedzinie, w tym pracy zawodowej (Kupisiewicz C., Kupisiewicz M. 2009: 82). Doradca, przygotowując się do prowadzenia poradnictwa z osobami wykorzystywanymi seksualnie (małoletnimi i dorosłymi), nie tylko będzie świadomy swoich kompetencji, ale będzie dążył do stawania się pełnym profesjonalistą poprzez zdobywanie specjalistycznej wiedzy i zawodowego doświadczenia. Dla pedagogów ważne jest także ujęcie kompetencji według Marii Dudzikowej: to rodzaj struktury poznawczej, złożonej z określonych zdolności, zasilanej wiedzą i doświadczeniami, zbudowanej na przekonaniu, iż za pomocą tych zdolności warto i można w danej sytuacji inicjować i skutecznie realizować związane z danym obszarem zadania zgodnie z przyjętymi standardami (Dudzikowa 1994: 141).

W szczegółowej identyfikacji wybranych kompetencji uwzględniona zostanie literatura z zakresu pedagogiki pracy oraz pedeutologii. Przyjęcie kilku reprezentatywnych typologii kompetencji nauczycielskich należy traktować wyłącznie jako wyjściową refleksję w prezentacji wyników badań w niniejszym artykule, z których doradca pracujący w poradnictwie z osobami wykorzystywanymi seksualnie może korzystać. Zrezygnowano również z ich szczegółowego opisu. Na przykład Robert Kwaśnica wymienia dwie grupy kompetencji: (a) praktyczno-moralne (interpretacyjne, moralne, komunikacyjne) oraz (b) techniczne (postulacyjne, metodyczne, realizacyjne) (Kwaśnica 1995: 18–22). Stanisław Dylak wskazuje na kompetencje: (a) interpretacyjne (przygotowanie do krytycznej refleksji), (b) autokreacyjne (samowiedza, samoświadomość relacji z innymi podmiotami, postawa badawcza) oraz (c) realizacyjne (szeroki wachlarz

umiejętności, które decydują o możliwości realizacji zadań edukacyjnych) (Dylak 1995: 38–41). Z kolei Jolanta Szempruch uważa, że nauczyciel powinien wyróżniać się następującymi kompetencjami: osobistymi, interpretacyjno-komunikacyjnymi, współdziałania, kreatywno-krytycznymi, innowacyjnymi, krytycznymi, pragmatycznymi oraz informatyczno-medialnymi (Szempruch 2013: 101–113, Łukasik 2010). W obrębie poradnictwa osób doświadczających przemocy seksualnej powyższą listę kompetencji należy traktować nie jako twarde i jasno zdefiniowane grupy, ale jako „płynne, luźne i możliwe do negocjacji zdolności i umiejętności” (Siarkiewicz, Trębińska-Szumigraj, Zielińska-Pękał 2012: 106). Doradca powinien być świadomy, że nabyte w trakcie kształcenia profesjonalnego kompetencje mogą być zweryfikowane przez radzącego się w trakcie sytuacji poradniczej.

Metodologia badań własnych

Inspiracją do podjęcia badań nad kompetencjami przygotowujących doradców do pracy z osobami wykorzystywanymi seksualnie były prowadzone przez autorkę artykułu ćwiczenia w Centrum Ochrony Dziecka przy Akademii Ignatianum w Krakowie w roku akademickim 2019/2020 w ramach przedmiotu: „Wybrane zagadnienia z zakresu poradnictwa”. Respondentami byli słuchacze III semestru studiów podyplomowych „Profilaktyka przemocy seksualnej wobec dzieci i młodzieży”. Celem studiów jest uzyskanie wiedzy, umiejętności i kompetencji dotyczących między innymi stosowania dobrych praktyk pomocowych (pedagogicznych, psychologicznych, terapeutycznych) wobec osób dotkniętych przemocą seksualną, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży. W związku z tym, że w ramach prowadzonej praktyki poradniczej mogą się znaleźć także dorosłe osoby, które w dzieciństwie i młodości były wykorzystywane seksualnie, a po kilkudziesięciu latach podjęły decyzję o przepracowaniu traumy, słuchacze są przygotowywani również do pracy z tą grupą odbiorców działań doradczych.

Przedmiotem badań uczyniono kompetencje doradców w zakresie pracy z osobami doświadczającymi przemocy seksualnej. Głównym celem badań było wyłonienie znaczących kompetencji doradców pracujących z osobami doświadczającymi przemocy seksualnej

oraz ich opis przez pryzmat jednostkowych doświadczeń. Ponadto celem badań była aplikacja wyników badań do wzbogacenia/uzupełnienia obecnej oferty edukacyjnej osób przygotowujących się do pracy doradczej.

Problem badawczy przyjął postać pytania: Jakie są kompetencje doradcy w towarzystwie osobie wykorzystanej seksualnie w perspektywie doświadczeń osobistych przyszłych doradców? Badania przeprowadzono w okresie od października do grudnia 2019 roku. Dobór grupy badawczej był celowy, nieprobabilistyczny. W badaniach wzięło udział 23 słuchaczy studiów w tym: 12 mężczyzn (wszyscy stanu duchownego, księża zakonni i księża diecezjalni) i 11 kobiet (4 siostry zakonne z różnych zgromadzeń i 7 kobiet stanu świeckiego). Uczestnicy badań pracują w różnych zawodach jako pedagodzy, wychowawcy w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, psycholodzy, delegaci diecezjalni ds. ochrony dzieci i młodzieży, sędzia w sądzie kościelnym, a także duszpasterze dzieci i młodzieży w parafiach. Uczestnicy badań zamieszkują różne części Polski. Jest to grupa wiekowa w przedziale 30–50 lat. Warto podkreślić, że większość respondentów ma już doświadczenie pracy z osobami wykorzystywanymi seksualnie i przeprowadzili z nimi wiele rozmów doradczych. Dla celów empirycznych każdemu respondentowi zostały przypisane litera i numer oznaczający kolejną wypowiedź, co w przypadku prezentowania wypowiedzi badanych przyjmuje np. postać zapisu (D10), gdzie D oznacza osobę doradcy, zaś 10 – kolejność wypowiedzi.

Badania wpisują się w paradygmat badań interpretatywnych, poszukujących rozumienia znaczeń nadawanych przez respondentów różnym wydarzeniom i sytuacjom życiowym (Rubacha 2017: 139–143). Badania zostały przeprowadzone w formie pisemnych narracji (esej), co dało swobodę wypowiedzi badanym, w tym refleksję i odniesienie się do własnych doświadczeń. Badania miały charakter eksploracyjny. Unaocznione w części empirycznej kategorie czynników wyłaniały się w trakcie analizy treści narracji.

Badani mieli napisać esej pt. *Kompetencje doradcy w pracy z osobami doświadczającymi przemocy seksualnej*. W badaniach z wykorzystaniem metody narracyjnej zastosowano technikę analizy treści esejów w celu wyłonienia i opisania poszczególnych kategorii i subkategorii. W prezentowanej publikacji ograniczono analizy do dwóch kategorii kompetencji: organizatorskich i zawodowych. Pozostałe treści

analiz zostaną opracowane i przedstawione w dwóch kolejnych artykułach naukowych.

Kompetencje przygotowujące doradcę do poradnictwa osobom wykorzystywanym seksualnie – wyniki badań własnych

Przed oddaniem głosu respondentom, którzy zmierzili się z określeniem kompetencji doradcy i ich opisem, tytułem wprowadzenia należy poczynić refleksję o charakterze fenomenologicznym. To próba przedstawienia adekwatnej formuły dla wyrażenia istoty relacji osoby uwikłanej w przemoc seksualną w jej doświadczeniu cierpienia oraz roli doradcy ukazującego horyzont nadziei ze względu na fakt, że życie człowieka zawsze jest otwarte ku przyszłości. Krystyna Ablewicz pisze: „[...] w doświadczeniu cierpienia człowiek [...] musi jakoś być w nim obecny jako jego podmiot oraz podejmować trudy tej «podróży». Bolesność życia ludzkiego indywiduum jest jego nieodwołalną własnością. Może o niej inną osobę poinformować, lecz nie może jej nikomu przekazać, inaczej – odstąpić” (Ablewicz 1996: 56). Podobne rozumienie przedstawia Tadeusz Gadacz, który twierdzi, że „[...] cierpienie można innym opowiedzieć – ale tylko opowiedzieć. Sens tej opowieści musi cierpiący człowiek odkryć samodzielnie” (Gadacz 2007: 226). Józef Tischner idzie krok dalej, by umocnić w nadziei radzącego się, że jest inny (doradca), który umie przyjąć opowieść o bezradności cierpienia. Pisał następująco: „Rozumieć człowieka, to podzielać niepokój jego «niespokojnego serca». Często nawet oznacza to widzieć go lepszym, niż on widzi siebie” (Tischner 1982: 8). Powyższa wskazuje na to, że w tego rodzaju poradnictwie, wymagającym i trudnym ze względu na problematykę przemocy seksualnej, niezbędne są kompetencje przygotowujące doradcę. Ten wątek zawierają także wypowiedzi respondentów. Jeden z nich podkreśla: Świadomość złożoności problemu wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie jest w Polsce niewystarczająca. Trudno bowiem wydzielić z czyjejś historii i sposobu życia pewne elementy, które już na stałe są obecne, a tak naprawdę są symptomami bycia wykorzystanym seksualnie (D5). Z kolei inna osoba, charakteryzując doradcę, uważa, że profesjonalizm jest wyróżniającą kompetencją, ale nie można pomijać innych umiejętności kwalifikujących do pracy z osobami wykorzystywanymi seksualnie: *Wydaje się, że rzeczą równie*

ważną jak poziom zawodowstwa jest to, jaką osobą jest doradca, terapeuta, czyli poziom jego dojrzałości, zdrowia psychicznego, doświadczenia życiowego (D20).

W niniejszym tekście przedstawię dwie kategorie kompetencji przygotowujących doradców, które wyłoniły się w trakcie wnikliwej lektury transkrypcji prac pisemnych nadesłanych przez respondentów. Są to kategorie: organizatorskie i zawodowe. Z każdej kategorii wyprowadzam różne subkategorie.

Kompetencje organizatorskie

Należy wyjść z założenia, że kompetencje organizatorskie stanowią podstawową grupę umiejętności, jakie powinien posiadać doradca. Nie chodzi jednak o cechy lidera, przywódcy czy koordynatora, ale o umiejętności uwzględniające sytuację osoby radzącej się. To zmienia całkowicie perspektywę poradnictwa, które w myśli fenomenologicznej ma się stać wydarzeniem. Według Józefy Chmielewskiej wymaga to wykroczenia poza siebie, by zbudować dialog między „ja” i „ty”, gdzie owe „ty” wyznacza istotę spotkania (Chmielewska 1995: 103). Jest to szczególnie ważne ze względu na „delikatną materię” doświadczenia traumy i trudności związane z koniecznością konfrontacji tej traumy z doradcą. Z wypowiedzi respondentów wyłaniają się następujące kompetencje organizatorskie: dyspozycyjność czasowa i praca w profesjonalnym, interdyscyplinarnym zespole.

Dyspozycyjność czasowa dotyczy zorganizowania przez doradcę spotkania, które nie będzie limitowane sztywno ustalonymi granicami czasu. Jeden z respondentów napisał: *Z doświadczenia nie wyznaczam minut i godzin, jestem po prostu do dyspozycji danej osoby w tym wyznaczonym dniu i pozostawiam osobie wolność w decydowaniu (D1).* Inny respondent uważa tak samo: *Niesłuchanie ważną cechą w doradztwie jest posiadanie odpowiedniej ilości czasu, by nie przerywać rozmowy, czy wypowiedzi ofiary, która ma potrzebę ubrania w słowa tego, co ją spotkało (D21).* Na korzyści płynące z dyspozycji czasowej doradcy zwracają uwagę sami radzący się: *W codziennej pracy coraz bardziej spotykam się z pytaniem, ile ksiądz ma dla mnie czasu? Zarwsze odpowiadam, tyle ile potrzebujesz. Taka moja odpowiedź dość często szokuje pytającą osobę, a praktyka pokazuje, że nie zajmuje mi więcej niż dwie godziny, gdyż osoby w spokojny sposób opowiadają o swoich problemach, ja*

slucham, a później w krótkiej analizie dochodzi się do jakiegoś pierwszego kroku (D1). Czas w sytuacji poradnictwa potrzebny jest również, jak pisze Marcin Szumigraj, kiedy „doradca i radzący się wspólnie pracują nad sformułowaniem problemu właściwego” (Szumigraj 2009: 180). Dlatego jeden z respondentów podkreśla umiejętność wsłuchania się w narrację dziecka: Umiejętność poświęcenia tyle czasu, ile będzie potrzebna na wysłuchanie dziecka, a raczej wsłuchanie się w jego potrzeby, jego strachy, wewnętrzne rozdarcie, staje się kluczem do budowania wspólnego świata w terapii dziecka z doradcą (D10). Z drugiej strony ten sam respondent wskazuje na negatywne konsekwencje wynikające z braku dyspozycyjności czasowej doradcy, które dodatkowo rodzą w nim niepożądane cechy osobowe: Brak cierpliwości przejawia się wyczuwalną irytacją, zbywaniem osoby czy przerywaniem jej wypowiedzi. Żaden z tych elementów nie jest pożądanym w pracy z beneficjentem. Niecierpliwy doradca będzie chciał każdy problem załatwić szybko, a niekoniecznie dobrze (D10).

Osoby zajmujące się problematyką wykorzystywania seksualnego powinni zdawać sobie sprawę, że rozwiązywanie problemów życiowych dzieci, młodzieży, dorosłych w poradnictwie może przekraczać w danej sytuacji możliwości doradcy. Dlatego słusznie respondenci wskazują na ważną kompetencję organizatorską, jaką jest praca w profesjonalnym interdyscyplinarnym zespole. Jedna z respondentek zauważa: *Przemoc seksualna powoduje liczne konsekwencje w funkcjonowaniu ofiary. Aby pomóc poszkodowanemu, potrzebne jest kompleksowe podejście ze strony rozmaitych specjalistów (D4). Podobne stanowisko znajduje się w wypowiedzi innego respondenta: Wykorzystanie dziecka zostawia trwałe ślady w jego psychice. Rozwiązanie wszystkich problemów z tym związanych może okazać się na tę chwilę niemożliwe. Korzystaj z wiedzy i doświadczenia innych osób pracujących z ofiarami przemocy (D12). Zwraca ona również uwagę na dwie kwestie w tym zakresie. Po pierwsze, dookreśla problem dzieci wykorzystywanych seksualnie, który często przybiera objawy somatyczne i wówczas potrzebna jest pomoc lekarza: Dzieci często odreagowują cierpienie, zwłaszcza niewypowiedziane, poprzez choroby somatyczne. Współpraca z dobrym lekarzem internistą może pomóc we właściwym rozpoznaniu problemu i adekwatnej pomocy (D4). Po drugie, twierdzi, że korzystanie z pomocy specjalistów z różnych dziedzin z bogatym doświadczeniem daje także większą szansę na właściwą diagnozę i udzielenie specjalistycznej pomocy (D4).*

Kompetencje zawodowe

Kompetencje zawodowe nie są cechami stałymi, wypracowanymi raz na zawsze. Zmieniają się wraz z doświadczeniem, permanentnym kształceniem oraz rozwojem życiowym człowieka. Pozwalają realizować zadania zawodowe na wymaganym poziomie. Wykonywanie zawodu doradcy w pracy z osobami wykorzystywanymi seksualnie również musi uwzględniać kompetencje zawodowe. Z wypowiedzi respondentów wyłaniają się następujące kompetencje: profesjonalizm, przewodzenie oraz świadomość własnych uczuć.

Profesjonalizm doradcy jako kompetencja zawodowa przygotowująca do poradnictwa została wskazana przez kilku respondentów. Oznacza to, że słuchacze studiów podyplomowych, w wielu przypadkach już praktycy, są przekonani o jej ważności, co wyrazili w swoich wypowiedziach: *Dochodzę do wniosku, że sam muszę być bardzo dobrze przygotowany do tego, aby być dobrym doradcą (D1); Pomoc osobom po tak traumatycznych przeżyciach jest niezwykle trudna i ważne jest, aby dobrze przemyśleć jej najważniejsze zasady (D4); Jeśli dziecko lub młody człowiek przychodzi do doradcy, oznacza, że jest to osoba, która w swojej dziedzinie powinna być kompetentna i być profesjonalistą w tej dziedzinie (D8); Specjalista, który w sposób kompleksowy i profesjonalny będzie potrafił doradzać oraz towarzyszyć dziecku wykorzystanemu seksualnie, powinien posiadać w sobie MIŁOŚĆ i MĄDROŚĆ, którymi będzie się kierował w trosce o skrzywdzonego, bezbronno małego człowieka (D9); Podejmując się doradztwa, trzeba najpierw samemu być jak najlepiej przygotowanym do tego rodzaju pracy i usługi (D16).*

Jednym z atrybutów profesjonalizmu jest posiadanie specjalistycznej wiedzy w zakresie wykonywanego zawodu. Oto wypowiedzi respondentów: *Zatem w relacji doradczej powinien mieć wiedzę na temat zagadnień związanych z obszarem swojego działania (D3); Potrzeba nieustannego zgłębiania wiedzy, zdobywania nowych umiejętności, poszerzania horyzontów. Tylko mądrze ukształtowany dorosły może odpowiednio, tzn. mądrze pomóc i towarzyszyć dziecku (D9).*

Osoby badane wskazują również na różne formy kształtowania swojego profesjonalizmu. Jeden z respondentów uważa, że dokonuje się to poprzez *studium prywatne (D1)*, inny poprzez *czerpanie z literatury, różnych form kształcenia, otwartość na korzystanie z doświadczenia innych przewodników (D3)*. Z kolei jeszcze inny badany podkreśla

znaczenie stosowania w poradnictwie różnorodnych metod: *Doradca powinien się cechować otwartością na różne metody pracy. Korzystanie z różnorodnych dokształceń daje mu możliwość, by doradca wzniósł się wyżej, by zobaczył lepiej problem. Ta umiejętność uczy doradcę otwartości na zmiany, odwagi, by czasem zostawić to, co znane, a podejmować próby korzystania z tego, co nowe* (D22). Takie podejście, jak podkreśla Bogusława Dorota Gołębiak odróżnia profesjonalistę od zawodowca. Profesjonalizm pozwala na rezygnację z jednego obowiązującego wzoru realizacji praktyki zawodowej na rzecz modyfikowania i konstruowania działań w praktyce (Gołębiak 2009: 43).

Również kompetencja przewodzenia określa zawodowy profil doradcy. Należy ją postrzegać nie jako ideał do wypracowania czy model do reprodukowania. Umiejętność przewodzenia jest raczej rolą społeczno-zawodową doradcy, a nawet rodzajem jego tożsamości, która powinna być ukształtowana już przed rozpoczęciem poradnictwa. Jedna z respondentek w swojej wypowiedzi odwołuje się do osoby doradcy-przewodnika i dokonuje metaforycznego opisu: *Przewodnik powinien mieć oczy dookoła głowy, czyli patrząc w przód, musi być uważny na osobę, którą prowadzi, której towarzyszy w drodze. Przewodnik ma za zadanie dostosować tempo i stopień trudności drogi do klienta. Przewodzenie jest bezpiecznym prowadzeniem w sytuacji, gdy samotna droga jest niemożliwa lub bardzo zagrażająca* (D3).

Innym wymogiem, jaki zakłada kompetencja przewodzenia, jest umiejętność bycia szczególnie delikatnym wobec osoby, która przynosi doradcy trudną opowieść o własnym cierpieniu. Równie ważna jest pokora – ze względu na zaufanie, jakim osoba skrzywdzona obdarza doradcę: *Z jednej strony muszę delikatnie i ostrożnie przyjąć osobę, która do mnie przyszła, ale jednocześnie też, chociaż poruszony tym wszystkim, muszę odpowiedzieć na to, co zostało mi przyniesione, niejako powierzone tylko mnie* (D16). Elżbieta Siarkiewicz ujmuje ten rodzaj delikatności doradcy następująco: „Postępuję tak, ponieważ to spotkanie uznaję za istotne, ważne. To spotkanie nie jest codziennością, ono z codzienności wyrasta jako wydarzenie” (Siarkiewicz 2010: 114).

Wychodząc z założenia, że uczucia są trwale wpisane w codzienność zawodową ludzi, nie można ich pominąć również w poradnictwie z osobami wykorzystywanymi seksualnie. Z wypowiedzi badanych wyłania się kompetencja charakteryzująca doradcę, jaką jest świadomość własnych uczuć. Jak twierdzą Joanna Madalińska-Michalak

i Renata Górska, świadomość i kształtowanie kompetencji emocji mogą „[...] zaowocować odpornością i umiejętnością radzenia sobie z sytuacjami trudnymi oraz przyczyniać się do niesienia pomocy innym, zdobycia kontroli nad działaniem i wytrwałości w realizacji zadań, pokonywania rozczarowań i podejmowania różnorodnych wyzwań” (Madalińska-Michalak, Górska 2012: 12, Kwiatkowski, Walczak 2017). Na temat znaczenia świadomości własnych uczuć w pracy doradcy wypowiadają się respondenci w następujący sposób: *Taki człowiek odpowiedzialny za prowadzenie drugiego powinien słuchać przede wszystkim swoich uczuć (D21); Wobec zaistniałego przestępstwa wykorzystania seksualnego wraz z uzyskiwaniem coraz bardziej dokładnych danych na temat samego czynu, jak i jego okoliczności, w doradcy budzą się uczucia (D13); Gdy towarzysząc osobom, widzę jak istotne jest dla mnie mieć kontakt z własnymi uczuciami (D14) oraz Doradca towarzyszący dziecku wykorzystanemu seksualnie powinien być świadom własnych doświadczeń i związanego z nimi własnego świata emocji. Emocje te są czymś naturalnym, są normalną reakcją każdego człowieka (D18).*

Świadomość własnych uczuć prowadzi doradcę do refleksji nad rodzajami emocji jakie mogą towarzyszyć w poradnictwie osób będących ofiarami przemocy seksualnej. Jeden z respondentów oddzielnie opisuje uczucia wobec skrzywdzonego dziecka (pozytywne) oraz wobec sprawcy przemocy (negatywne): *Są one zakotwiczone w osobie dziecka – zwykle współczucie, troska, żal, podziw, sympatia – zatem uczucia pozytywne, przyciągające i skłaniające doradcę do niesienia pomocy. Inne uczucia wiązać się mogą ze sprawcą oraz z okolicznościami wykorzystania: złość, nienawiść, wstręt, obrzydzenie, niechęć, które wyraźnie odpychają (D13). Z kolei inny respondent ujmuje całościowo zarówno pozytywne, jak i negatywne uczucia: *Wydarzenie wykorzystania, z jakim styka się doradca, świadomość że dotyczy ono niewinnego dziecka, które zostało brutalnie i ciężko skrzywdzone (nawet gdy dziecko w pełni sobie tego nie uświadamia), uruchamiają w doradcy całą gamę różnych emocji – od współczucia ofierze, przez smutek, aż po gniew skierowany na sprawcę (D18).**

Sam fakt świadomości własnych uczuć u doradcy może oznaczać obustronne korzyści w poradnictwie. Po pierwsze, świadomość ta może sprzyjać pozytywnej samoocenie pracy doradcy, a po drugie – i to jest najważniejsze – może ona przynieść korzyści płynące

osobie radzącej się. Uczucia przeżywane przez doradcę, uświadomione i poprawnie zinterpretowane są zwykle dobrym przewodnikiem w relacji z osobą wspieraną – ułatwiają budowanie więzi, przyjęcie jej perspektywy oraz dynamiczne dobieranie „na bieżąco” skutecznych interwencji terapeutycznych (D13). Podobne sformułowanie znajdujemy w innej wypowiedzi: *Nazywać, swoje własne stany i troszczyć się o swoją wrażliwość, utrzymywać swój dobrostan. Wtedy automatycznie łatwiej pomagać ludziom. Gdy całą przytoczoną wiedzę się posiada, to już dużo, ale gdy interioryzuje się te informacje, wtedy to słuchanie i empatia przynosi ludziom, którym się towarzyszy, ulgę. To jest efekt* (D14).

Znajomość i rozumienie swoich uczuć jest podstawą właściwego ich ukierunkowania przez doradcę w całym procesie poradnictwa. Chodzi o to, żeby ustrzec się podstawowych błędów, jakie mogą być efektem braku kontroli nad własnymi uczuciami. To również świadczy o profesjonalizmie doradcy. Na takie właśnie błędy wskazują respondenci w swoich wypowiedziach. Jeden z nich twierdzi, że *ważne jest, aby oddzielić własne uczucia wobec wykorzystania seksualnego, od tego co przeżywa ofiara* (D13). Drugi sugeruje sposób „mierzenia się” z uczuciami, co ma uchronić doradcę przed negatywnymi konsekwencjami: *mierzy się z nimi, by te nie powiodły go do złych i łamiących etos zawodowy decyzji. Przykładowo, doradca zajmujący się narkomanami nie może próbować narkotyków, by poczuć się, choć na chwilę, jak jego podopieczni. Ksiądz pomagający poszkodowanemu młodemu człowiekowi i wykorzystanemu seksualnie niekoniecznie musi mieć podobną historię życia* (D21).

Rozbudowaną konkluzję w obszarze analizowanej kategorii przedstawił kolejny respondent (D18). W swojej wypowiedzi odniósł się do trzech fundamentalnych błędów, jakich powinna być świadoma osoba przygotowująca się do roli doradcy w poradnictwie. Są to: ignorowanie emocji, tłumienie emocji oraz brak świadomości swoich emocji. *1. Ignorowanie budzących się emocji i udawanie, że nie istnieją, lub doradcy nie dotyczą, gdyż jest profesjonalistą. Podejmuje się jednak ryzyko, że rodzące się odczucia i tak wezmą górę i to w najmniej spodziewanym momencie. 2. Tłumienie w sobie rodzących się reakcji, przy czym ryzykuje się także ich wybuch. Co więcej, nawet gdy doradca jest w stanie stłumić siłą woli negatywne odczucia, to musi być świadom, że poniesie konsekwencje takiego zachowania i powstałe w ten sposób napięcia będą się ujawniały w inny sposób (np. w relacjach rodzinnych, z przyjaciółmi*

czy wręcz w sposób somatyczny). 3. Jeżeli doradca nie jest świadom swoich emocji, to może całkowicie ich nie kontrolować, a nawet będzie odnosił wrażenie, że dzielenie się tymi emocjami z ofiarą jest jak najbardziej słuszne. Oczywiście w ten sposób można skrzywdzić jeszcze bardziej ofiarę – o ile bowiem można okazać jej empatię, to nie powinno się oceniać sprawy, dając w ten sposób upust własnemu gniewowi, nie powinno się też rozpaczać razem z ofiarą, uznając to za właściwą formę współczucia.

Wnioski

Narracje słuchaczy studiów podyplomowych przygotowujących się między innymi do roli doradcy w poradnictwie z osobami wykorzystywanymi seksualnie (dziećmi, młodzieżą i dorosłymi) pozwoliły na wyszczególnienie dwóch podstawowych kategorii kompetencji w tym zakresie, tj. kompetencji organizatorskich i zawodowych.

W kompetencjach organizatorskich respondenci przywiązują bardzo dużą wagę do dyspozycyjności czasowej doradcy i nadają jej wręcz priorytetowe znaczenie w poradnictwie. Z jednej strony wydaje się to truizmem, bo istnieje dość powszechne przekonanie, że profesjonalny doradca powinien taką umiejętność posiadać. Ale z drugiej strony praktyka pokazuje, że często dzieje się inaczej, a limitowanie czasu przez doradcę jest czynnikiem stresogennym dla radzącego się, co w konsekwencji negatywnie wpływa na cały proces terapeutyczny. Również praca w profesjonalnym, interdyscyplinarnym zespole, wyeksponowana w wypowiedziach badanych, jest nieodłącznym elementem poradnictwa osób będących ofiarami przemocy seksualnej. Wskazanie na tę kompetencję organizatorską świadczy o dużej dojrzałości słuchaczy, również ze względu na to, że niektórzy z nich w swojej obecnej profesji korzystają z wiedzy i doświadczenia innych specjalistów.

Narracje słuchaczy odnoszą się również do kompetencji zawodowych niezbędnych w przygotowaniu do pracy z osobami wykorzystywanymi seksualnie. Profesjonalizm doradcy, umiejętność przewodzenia oraz świadomość własnych uczuć – to trzy podstawowe filary poradnictwa tworzące przenikające się i splatające ze sobą struktury. Ponadto odpowiedzialność, świadomość i refleksyjność są dla badanych warunkiem profesjonalizmu doradcy. Przewodzenie, czyli towarzyszenie drugiej osobie w bezradności jej cierpienia, wymaga

doskonałego przygotowania doradcy, o którym świadczą wyszczególnione przez badanych kompetencje. Badani doskonale zdają sobie z tego sprawę i zapewne również z tej racji podjęli studia podyplomowe. Podobnie uczenie się świadomości własnych uczuć, które mają być „dobrymi doradcami” w pracy z osobami wykorzystywanymi seksualnie, nie byłoby możliwe bez profesjonalnych umiejętności w zakresie wiedzy i umiejętności komunikacji. Uzyskane w toku badań wyniki mogą stanowić również podstawę do wzbogacenia dostępnej na rynku oferty edukacyjnej w zakresie profesjonalnego przygotowania doradców lub zmodyfikowania obecnych kursów prowadzonych w ramach studiów podyplomowych przygotowujących do pracy profesjonalnych doradców.

Bibliografia

- Ablewicz K. (1996). *Cierpienie warunkiem wzrostu? Rozważania nad sensem bolesności życia w wymiarze pedagogicznym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Pedagogiczne”, z. 25, s. 51–65.
- Beisert M. (2004). *Kazirodztwo. Rodzice w roli sprawców*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bilska E. (1999). *Pierwsza pomoc*, [w:] *Razem przeciw przemocy*, red. I. Popiszyl, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 69–95.
- Chmielewska J. (1995). *Doświadczenie człowieka jako źródło refleksji etycznej*, [w:] *Z zagadnień pedeutologii i kształcenia nauczycieli*, red. H. Kwiatkowska, T. Lewowicki, Warszawa: Instytut Technologii Eksploatacji, s. 101–109.
- Czerkawska A. (2018). *Ku dialogicznej więzi w poradnictwie humanistycznie zorientowanym*, „Studia Poradownicze” 2018, t. 7, s. 129–146.
- Czerniawska O. (1997). *Poradnictwo jako wzmacnianie środowiska wychowawczego*, Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ.
- Dudzikowa M. (1994). *Kompetencje autokreacyjne – czy i jak są możliwe do nabycia w toku studiów pedagogicznych*, [w:] *Z pogranicza idei i praktyki edukacji nauczycielskiej*, red. M. Dudzikowa, A.A. Kotusiewicz, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Filia w Białymstoku, s. 127–152.
- Dylak S. (1995). *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Figurski J., Symela K. (2004). *Doradca zawodowy – wymagania kwalifikacyjne*, [w:] *Pedagogika pracy. Doradztwo zawodowe*, red. H. Bednarczyk, J. Figurski, M. Żurek, Warszawa–Radom: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Instytut Technologii Eksploatacji, s. 65–72.

- Finkelhor D., Browne A. (1985). *The Traumatic Impact of Child Sexual Abuse: A Conceptualization*, „American Journal of Orthopsychiatry”, t. 55, nr 4, s. 530–540.
- Gadacz T. (2007). *O umiejętności życia*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Gołębiak B.D. (2009). *Aplikacje konstruktywizmu do poradownictwa. Inspiracje pedeutologiczne*, [w:] *Poradownictwo – kontynuacja dyskursu*, red. A. Kargulowa, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 36–61.
- Jańczak-Obst E. (2007). *Kompetencje osobiste doradcy*, [w:] *Poradnictwo. Między etyką a techniką*, red. V. Drabik-Podgórną, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 247–261.
- Kargulowa A. (2011). *O teorii i praktyce poradnictwa. Odmianny poradowniczego dyskursu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konopczyński M. (2007). *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, Pedagogium.
- Kopaliński W. (1989). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Korabiowska-Nowacka H., Nowacki T. (1981). *Pedagogika pracy*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kowalczyk M.H. (2014). *Przestępcy seksualni. Zabójcy, gwałciciele, pedofile i ich resocjalizacja*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Kozdrowicz E. (1995). *Poradnictwo w teorii i praktyce*, [w:] *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 319–339.
- Kupisiewicz C., Kupisiewicz M. (2009). *Słownik pedagogiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kwaśnica R. (1995). *Wprowadzenie do myślenia o wspomaganianiu nauczycieli w rozwoju*, [w:] *Z zagadnień pedeutologii i kształcenia nauczycieli*, red. H. Kwiatkowska, T. Lewowicki, Warszawa: Instytut Technologii Eksploatacji, s. 9–43.
- Kwiatkowski T., Walczak D. (2017). *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Łukasik J.M. (2010). *Udana rozmowa z uczniem jest możliwa*, „Psychologia w Szkole”, nr 4, s. 60–66.
- Madalińska-Michalak J., Góralska R. (2012). *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*, Warszawa: Wolters Kluwer Polska SA.
- Marynowicz-Hetka E. (2007), *Pedagogika społeczna*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Męczkowska A. (2003). *Kompetencja*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. E. Różycka, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 693–696.
- Pawłowska R. (1986). *Poradnictwo pedagogiczne*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

- Rubacha K. (2017). *Metodologiczne parametry pedagogiki resocjalizacyjnej*, [w:] *Uwarunkowania i wielopłaszczyznowość badań nad resocjalizacją. Podstawy teoretyczne i metodologiczne*, red. M.H. Kowalczyk, M. Fopka-Kowalczyk, K. Rubacha, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 111–150.
- Kwiatkowski S.M. (2007). *Edukacja dorosłych*, [w:] *Pedagogika pracy*, red. S.M. Kwiatkowski, A. Bogaj, B. Baraniak, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, s. 189–207.
- Sajdak A. (2010). *Kształtowanie kompetencji dydaktycznych pedagogów*, [w:] *Paradygmaty akademickiego kształcenia pedagogów*, red. A. Sajdak, D. Skulicz, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 129–143.
- Sajkowska M. (2001). *Przemoc wobec dzieci – patologia czy normalność*, [w:] *Normalność i normalka. Próba zastosowania pojęcia normalności do badań młodzieży*, red. B. Fatyga, A. Tyszkiewicz, Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, s. 193–213.
- Siarkiewicz E. (2010). *Przesłonięte obszary poradnictwa. Realia – iluzje – ambiwalencje*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Siarkiewicz E., Trębińska-Szumigraj E., Zielińska-Pękał D. (2012). *Rzecz o refleksyjnym praktyku-badaczu, czyli o niekonwencjonalnych sposobach kształcenia doradców*, [w:] M. Olejarz (red.), *Dyskursy młodych andragogów*, t. 13, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 105–127.
- Szempruch J. (2012). *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szempruch J. (2013). *Peudeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szumigraj M. (2009). *O problemie w poradnictwie*, [w:] *Poradcznictwo – kontynuacja dyskursu. Podręcznik akademicki*, red. A. Kargulowa, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 173–198.
- Tischner J. (1982). *Myslenie według wartości*, Kraków: Znak.
- Wiatrowski Z. (2005). *Podstawy pedagogiki pracy*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Wojtasik B., Kargulowa A. (2003). *Doradca – profesja, pasja, powołanie. Materiały ze Światowego Kongresu Poradnictwa Zawodowego*, t. 3, Warszawa: Stowarzyszenie Doradców Szkolnych i Zawodowych Rzeczypospolitej Polskiej.
- Zielińska-Pękał D. (2009). *Poradnictwo a świat mediów, czyli o poradnictwie zapośredniczonym*, [w:] *Poradcznictwo – kontynuacja dyskursu. Podręcznik akademicki*, red. A. Kargulowa, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 285–307.

Netografia

<https://cod.ignatianum.edu.pl/pomoc/delegaci-diecezjalni> [dostęp: 22.01.2020].

ADRES DO KORESPONDENCJI

Barbara Adamczyk
Akademia Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Wychowaniu
e-mail: barbara.adamczyk@ignatianum.edu.pl